

MARIA RACHWAŁOWA

Polska terminologia logopedyczna – ujęcie statystyczne (cz. I)

W literaturze przedmiotu istnieją różne definicje *terminologii* począwszy od najszerszej, ujmującej terminologię jako samodzielną dyscyplinę wiedzy obok semiotyki, lingwistyki i semantyki, do obiegowych definicji, w których terminologia rozumiana jest jako zbiór terminów fachowych znormalizowanych lub nie znormalizowanych, typowych dla danej dyscypliny naukowej czy dziedziny wiedzy i oznaczających na ogół pojęcia abstrakcyjne. Częściowo terminologia utożsamiana jest z subjęzykiem specjalistycznym, a więc zespołem środków językowych charakterystycznych dla wypowiedzi ustnych lub pisemnych na dany temat fachowy¹.

W podejściu do materiału językowego przy badaniu terminologii możliwe są, według S. Gajdy², trzy stanowiska:

1. paradygmatyczne, oparte na analizie słownika terminów konkretnej gałęzi nauki, co sprzyja ujęciu terminologii jako systemu³,
2. syntagmatyczne, przy którym rozpatruje się terminy na tle tekstów usiłując je wydzielić i odróżnić od nieterminów oraz zbadać ich funkcjonowanie.
3. analiza izolowanych terminów lub ich małych grup.

W artykule prezentuję podejście syntagmatyczne, o którym F. Grucza⁴ pisze: „Prymarnego przedmiotu terminologii nie konstytuują pojęcia, lecz najpierw i przede wszystkim wyrażenia językowe traktowane przez konkretnych użytkowników konkretnych języków jako terminy”. Punktem wyjścia w badaniach terminologicznych jest więc wg F. Gruczy badanie wyrażen wyróżnionych przez konkretnych użytkowników jako terminy, opisanie ich funkcji, wyjaśnienie ich istoty i wypracowanie teorii terminu. „To nieprawda – twierdzi F. Grucza – że terminy są wyrazami reprezentującymi pojęcia. Ich prymarna rola polega na tym, że są one narzędziami mentalnego przetwarzania świata, czyli najpierw narzędziami wytwarzania i zarazem przetwarzania informacji o świecie, tworzenia i przekształcania mentalnego i intelektualnego obrazu świata”. I dodaje: „O ile wyrazy powszechne służą przede wszystkim zaspokojeniu potrzeb komunikacyjnych to

terminy służą przede wszystkim funkcjom kognitywno-praktycznym, a w mniejszym stopniu komunikacyjnym”.

N = 10010 V = 2623

Lp.	Ran	Hasło	Fr	Lp.	Ran	Hasło	Fr
1	2	3	4	1	2	3	4
1	1	w(e)	273	41		też	26
2	2	i	189	42	34	język	25
3	3	się	187	43	35	powietrze	24
4	4	ten, -a, -o	168	44	36	taki	23
5	5	być	166	45		zaburzenie	23
6	6	na	143	46	37	może	22
7	7	z (e)	135	47		poszczególony	22
8	8	do	127	48		praca	22
9	9	on, -a, -o	113	49		przypadek	22
10	10	nie	91	50	38	jeśli	21
11	11	mowa	77	51		lista	21
12	12	dziecko	74	52		za	21
13	13	który	61	53	39	jako	20
14	14	ćwiczenie	60	54		sam	20
15	15	a	53	55	40	dwa	19
16	16	jak	52	56		jąkanie	19
17	17	po	51	57		próba	19
18	18	o	48	58		przykład	19
19	19	głoska	47	59		stopień	19
20	20	przez	46	60		ważny	19
21	21	co	45	61		wiele	19
22		przy	45	62	41	ale	18
23	22	że	43	63		cel	18
24	23	od	41	64		inny	18
25	24	u	38	65		jednak	18
26	25	badanie	37	66		jeszcze	18
27	26	jeden	35	67		osoba	18
28		móc	35	68		również	18
29	27	lub	33	69	42	chory (rzech.)	17
30	28	metoda	31	70		pacjent	17
31	29	dla	30	71		pomoc	17
32	30	autor	29	72		przede	17
33		ruch	29	73		tak	17
34	31	drugi	28	74		wypowiedź	17
35		mieć	28	75	43	czy	16
36		test	28	76		głos	16
37		tylko	28	77		pozwalać	16
38		wszystek	28	78		rozwój	16
39	32	bardzo	27	79		tu	16
40	33	oraz	26	80		gdy	16

1	2	3	4	1	2	3	4
81		uwaga	16	130		korekcja	11
82		występować	16	131		można	11
83	44	czas	15	132		myśl	11
84		fonacja	15	133		należy	11
85		fonetyczny	15	134		niż	11
86		jąkający (się)	15	135		pierwszy	11
87		logopedyczny	15	136		podobny	11
88		proces	15	137		podstawowy	11
89		przyczyna	15	138		polski	11
90		rezultat	15	139		ręka	11
91		rok	15	140		słowny	11
92		słowo	15	141		szkoła	11
93		sluch	15	142		trudność	11
94		system	15	143		wadliwy	11
95		trzy	15	144	49	akustyczny	10
96	45	aby	14	145		chodzić	10
97		aparat	14	146		czynnik	10
98		artykulacja	14	147		dźwięk	10
99		by	14	148		element	10
100		efekt	14	149		grupa	10
101		między	14	150		każdy	10
102		mówić	14	151		konieczny	10
103		musieć	14	152		kontakt	10
104		pod	14	153		mały	10
105		sposób	14	154		nad	10
106		także	14	155		należać	10
107	46	echo	13	156		nasz	10
108		ilość	13	157		przeciętny	10
109		muzyczny	13	158		rodzaj	10
110		nawet	13	159		rzecz	10
111		przełyk	13	160		siebie	10
112		warunek	13	161		stosunek	10
113		wynik	13	162		swój	10
114	17	artykulacyjny	12	163		szczelina	10
115		już	12	164		układ	10
116		mięsień	12	165		wypadek	10
117		normalny	12	166		zagadnienie	10
118		odpowiedni	12	167		zasada	10
119		powstawać	12	168		zaś	10
120		przychodnia	12	169	50	bowiem	9
121		tutaj	12	170		często	9
122		wiek	12	171		daleki	9
123		wymowa	12	172		dalszy	9
124	48	ani	11	173		gdzie	9
125		bez	11	174		głosowy	9
126		forma	11	175		komunikacja	9
127		istnieć	11	176		mówienie	9
128		kiedy	11	177		oddychanie	9
129		kontrola	11	178		ośrodek	9

1	2	3	4	1	2	3	4
179		psychiczny	9	224-			
180		rytmika	9	273	51	49 hasel	
181		szereg	9	274-			7
182		rytmiczny	9	357	52	83 hasla	
183		trzeba	9	358-			6
184		typ	9	472	53	114 hasel	
185		ważny	9	473-			5
186		według	9	613	54	140 hasel	
187		więc	9	614-			4
188		wymagać	9	842	55	228 hasel	
189		wysoki	9	843-			3
190		zjawisko	9	1343	56	500 hasel	
191		znajdować	9	1344-			2
192		zrównoważenie	9	632	57	1288 hasel	
193		zwłaszcza	9				1
194-							
223	50	29 hasel	8				

Materiał badawczy, który stał się przedmiotem analizy w artykule stanowi próba 10010 wyrazów czyli 200 próbek 50-wyrazowych pobranych za pomocą tablic liczb losowych z siedemnastu numerów czasopisma „Logopedia”. Taka wielkość próby ułatwia porównanie badanych tekstów z tekstami innych dziedzin humanistyki, zwłaszcza językoznawstwa (JĘZ) i pedagogiki (PED), a także literaturoznawstwa (LIT) i historii (HIST) oraz z kontrolną próbą języka naukowo-technicznego (NT). Zasady kwalifikowania hasel pozostały również takie same⁵. Z wyrazów tekstowych wyodrębniono leksemy i sporządzono dwie listy: rangową (s. 186) i alfabetyczną jako podstawę analizy.

Zastosowanie metody statystycznej w badaniu terminologii ma również swoje uzasadnienie. I. Iraková określa termin ze statystycznego punktu widzenia „jako jednostkę leksykalną wybraną ze słownika ogólnego języka literackiego, której częstość występowania podważa liczbową prawidłowość uporządkowania słów w słowniku frekwencyjnym. Tworzenie (stylu naukowego) z ilościowego punktu widzenia odbywa się dzięki przesuwaniu jednostek ze stref frekwencyjnych o małym prawdopodobieństwie wystąpienia do strefy słów najczęściej powtarzanych”⁶.

Podobne stwierdzenie znajdujemy także w artykule S. Wojnickiego⁷: „w porównywanych dwu zestawach tekstów nie chodzi tylko o różnice polegające na nieobecności w jednym zestawie zjawisk charakterystycznych dla innego zestawu, nie chodzi więc tylko o alternatywę obecność/nieobecność danej cechy, lecz o częstość jej występowania”.

Porównajmy frekwencję rzeczowników występujących w pasie słownictwa częstszego (SC)⁸ w próbie logopedycznej (LOG) z ich frekwencją w próbach JĘZ i PED.

Rzeczownik w pasie słownictwa częstego trzech prób

Rzeczownik	L OG	JĘZ	PED	Rzeczownik	L OG	JĘZ	PED
mowa	77	8	4	dziecko	74	2	36
ćwiczenie	60	–	14	głoska	47	9	–
badanie	37	8	41	metoda	31	3	21
autor	29	14	8	ruch	29	2	2
test	28	–	6	język	25	71	9
powietrze	24	–	–	zaburzenie	23	2	4
praca	22	8	58	przypadek	22	6	12
lista	21	2	–	jąkanie	19	–	–
próba	19	9	7	przykład	19	62	11
stopień	19	10	15	cel	18	2	17
osoba	18	5	8	chory	17	–	–
pacjent	17	–	–	pomoc	17	7	5
wypowiedź	17	14	1	głos	16	1	1
rozwój	16	2	26	uwaga	16	12	16
czas	15	14	17	fonacja	15	–	–
jąkający się	15	–	–	proces	15	10	37
przyczyna	15	–	3	rezultat	15	1	10
rok	15	–	6	słowo	15	9	2
słuch	15	–	2	system	15	17	30
aparat	14	1	–	artykulacja	14	7	–
efekt	14	1	2	sposób	14	14	20
echo	13	–	–	ilość	13	14	6
przełyk	13	–	–	warunek	13	3	22
wynik	13	4	20	mięsień	12	–	–
przychodnia	12	–	–	wiek	12	2	7
wymowa	12	8	–	forma	11	59	17
kontrola	11	–	4	korekcja	11	–	–
myśl	11	3	8	ręka	11	1	6
szkoła	11	1	58	trudność	11	2	7
czynnik	10	4	15	dźwięk	10	3	–
element	10	14	17	grupa	10	31	37
kontakt	10	2	5	rodzaj	10	18	2
rzecz	10	5	4	stosunek	10	14	13
szczelina	10	4	–	układ	10	3	4
wypadek	10	19	2	zagadnienie	10	6	8
zasada	10	9	11				

Za wyrazy charakterystyczne dla danej dyscypliny badawczej należy uznać:

- 1) jednostki leksykalne często używane w jednej próbie, należące do klasy SC, a nieobecne w pozostałych próbach;
- 2) wyrazy szczególnie często używane w jednej próbie, a jednocześnie bardzo rzadko używane w pozostałych próbach.

Są to wg J. Sambor⁹ wyrazy tematyczne, a jednocześnie jednostki terminologiczne. Najwięcej tychże jednostek wystąpi jednak w pasie słownictwa rzadkiego (SR).

Spróbuję więc określić stopień nasycenia tekstów logopedycznych wyrazami terminologicznymi. Każdy termin jest w swoim podstawowym sposobie istnienia po prostu rzeczownikiem lub nominalną grupą wyrazową, gdzie rzeczownik nazywa *genus proximum*, zaś przymiotnikiem wyrażona jest różnica – *differentia specifica*. Sporadycznie wspólnie z rzeczownikiem i przymiotnikiem jednostkę terminologiczną tworzą także inne części mowy np. przysłówki (dziecko ociężałe *umysłowo*), spójniki i przyimki (zaburzenia w czytaniu i pisaniu) itd.

Dane ilościowe dotyczące udziału terminów w tekście i słowniku oraz obrazujące średnią powtarzalność hasel-terminów przedstawiają tabele:

Udział terminów w słowniku

Próba	LIT	HIST	JĘZ	PED	LOG	NT
Rzeczow.	376	391	308	323	552	424
Przym.	177	286	299	234	279	325
Inne części mowy	35	3	6	5	30	13
Razem	558	680	613	562	861	762
% V	18,3	23,8	22,9	23,3	32,8	34,0

Udział terminów w tekście

Próba	LIT	HIST	JĘZ	PED	LOG	NT
Rzeczow.	977	1282	1196	1333	1756	2162
Przym.	342	652	645	529	565	910
Inne części mowy	8	3	5	6	129	26
Razem	1327	1937	1846	1868	2452	3198
% tekst	13,27	19,37	18,46	18,68	24,52	31,98

Średnia powtarzalność hasel-terminów

Próba	LIT	HIST	JĘZ	PED	LOG	NT
f	2,4	2,8	3,0	3,3	2,8	4,2

Z przedstawionych danych wynika, że udział terminów w słowniku próby LOG jest znaczny, terminy logopedyczne stanowią bowiem 1/3 słownika badanych tekstów. Jest to wielkość zbliżona do próby języka naukowo-technicznego, a znacznie, bo ok. 10% przewyższająca udział terminów w słowniku próby JĘZ. Porównawcze dane dla prób humanistycznych wynoszą przeciętnie 22%.

Udział terminów logopedycznych w tekście jest niższy i wynosi 24,5%, przewyższa próby humanistyczne, wśród których najwyższy procentowy wskaźnik ma próba HIST – 19,4%, ale jest niższy niż w próbie NT, gdzie wynosi prawie 32%. W konsekwencji oznacza to, że każdy termin powtarza się ok. 3 razy (wobec średniej powtarzalności każdego hasła ok. 4 razy).

Skoro w funkcji terminu wyzyskuje się najczęściej rzeczowniki i przymiotniki, to powstaje pytanie: w jakim stopniu terminologia wykorzystuje ogół rzeczowników i przymiotników występujących w próbie (por. tabele poniżej).

Rzeczownik jako termin w tekście

Próba	LIT	HIST	JĘZ	PED	LOG	NT
Rzeczow. ogółem (100%)	3441	3288	3253	3476	3482	4159
Rzeczow. jako termin	977 (28%)	1282 (39%)	1196 (37%)	1333 (38%)	1756 (50%)	2162 (52%)

Rzeczownik jako termin w słowniku

Próba	LIT	HIST	JĘZ	PED	LOG	NT
Rzeczow. ogółem (100%)	1326	1231	1166	1030	1088	901
Rzeczow. jako termin	376 (28%)	391 (32%)	308 (26%)	323 (31%)	552 (47%)	424 (47%)

Przymiotnik jako termin w tekście

Próba	LIT	HIST	JĘZ	PED	LOG	NT
Przym. ogółem (100%)	1796	1789	1840	1820	1635	1925
Przym. jako termin	342 (19%)	652 (36%)	645 (35%)	529 (29%)	565 (34%)	910 (47%)

Przymiotnik jako termin w słowniku

Próba	LIT	HIST	JĘZ	PED	LOG	NT
Przym. ogółem (100%)	906	886	783	704	688	793
Przym. jako termin	177 (19%)	286 (32%)	299 (38%)	234 (33%)	279 (40%)	325 (40%)

Okazuje się, że terminy logopedyczne wykorzystują ok. 50% wszystkich rzeczowników występujących w tekście i 47% haseł rzeczownikowych. Jest to wskaźnik bardzo wysoki wśród prób humanistycznych, gdzie najwyższy wskaźnik ma próba HIST (39%), JĘZ (37%), PED (38%). W wykorzystaniu haseł rzeczownikowych w funkcji terminu próba LOG równa się z próbą NT.

Do najczęstszych haseł rzeczownikowych terminologicznych należą: *mowa, głoska, zaburzenie, lista, jąkanie, test, wyraz, rozwój, ćwiczenie, powietrze, wymowa, chory, język, mięsień, głos, pacjent, próba, ruch, oddychanie*.

Przymiotnik rzadziej wykorzystywany jest w funkcji terminu. Dane procentowe dotyczące tekstu zbliżone są do prób humanistycznych – 34% (por. zwłaszcza z JĘZ – 35%). Do najczęstszych należą: *słowny, artykulacyjny, logopedyczny, ruchowy, głosowy, mózgowy, zdaniowy, akustyczny, fonetyczny, rytmiczny, nerwowy, opóźniony*.

Panuje powszechne przekonanie, że termin jest najczęściej strukturą dwuwyrazową, czyli połączeniem rzeczownika z przymiotnikiem. W badanych próbach humanistycznych stanowiły one od 50%–61% wszystkich terminów, 57% w próbie NT. W próbie LOG udział terminologicznych struktur dwuwyrazowych jest mniejszy i wynosi 40,1%. Znacznie, bo o połowę, wzrósł natomiast w stosunku do pozostałych prób udział terminów jednowyrazowych – 33,3% – jak sugeruje F. Grucza, był to wpływ terminów praktycznych (por. próba JĘZ mająca najwyższy wskaźnik wśród prób humanistycznych tj. 20,0% oraz NT – 11,4%). Terminy trójwyrazowe stanowią 15,0% (JĘZ 14%), natomiast cztero- i więcej wyrazowe 11,5% (JĘZ 5%).

Oto garść przykładów reprezentujących poszczególne typy struktur terminologicznych:

– jednowyrazowe: *samogłoska, fonem, afatyk, agramatyzm, akcent, sylaba, oscylograf* itp.

– dwuwyrazowe: *zaburzenie fonologiczne, indyktor mowy, dziecko niesłyszące, melodia mowy, mikrofon krtaniowy, wysokość dźwięku;*

– trójwyrazowe: *optymalny efekt komunikacji, wzmocniony sygnał akustyczny, nauka dynamiki mowy, grupa wygłosowych fonemów, eliptyczność wypowiedzi afatyka;*

– cztero- i więcej: *indywidualna skala głosowa dziecka, dzieci z zachowanymi resztkami słuchu, akustyczny odbiór tonu podstawowego, zasady ontogenetycznego rozwoju mowy, rewalidacja dzieci z zaburzeniami mowy* itp.

Z interdyscyplinarnego charakteru logopedii¹⁰ wynikają różnorakie źródła tej terminologii (tabela).

	Medycyna	Ped-Psych.	Językoznawstwo	Logopedia	Akustyka	Muzyka	Teoria komunikacji
V	115 13,5%	81 9,5%	69 8,1%	59 6,9%	22 2,6%	20 2,4%	13 1,9%
N	336 13,7%	276 11,35%	395 14,7%	323 13,2%	95 3,9%	69 2,8%	58 2,4%

Jednym z tych źródeł jest medycyna. Terminy takie jak: *chory, język 'część ciała', mięsień, pacjent, przełyk, półkula, mózgowy, skurcz, dziąsło, nerwy, fizjologia, leczenie, lekarski, krtień, fizjologiczny* itp. stanowią 13,5% haseł terminologicznych i także 13,7% użyć terminologicznych w tekście.

Na drugim miejscu plasują się terminy ped-psych.: *dziecko, zachowanie, opieka, opóźniony, umysłowy, debil, imbecyl, wychowanie, inteligencja, niedorozwój, osobowościowy, stymulacja, aktywny, agresywny* itp.: stanowią 9,5% haseł terminologicznych i 11,3% użyć terminów w tekście.

Językoznawstwo: *mowa, głoska, wyraz, czasownik, zdaniowy, samogłoska, słownictwo, wypowiedź, zaimek, partykuła, fonem;* stanowią 8,1% haseł terminologicznych i najwyższy procentowy wskaźnik użyć w tekście – 14,7%.

Akustyka: *akustyczny, tempo, ton, fonacyjny, szmer, barwa, dźwięk, intonacja, wydech, wydechowy;* stanowią 2,6% haseł terminologicznych i 3,9% użyć.

Muzyka: *rytm, rytmiczny, instrument, logorytmika, muzyczny, umuzykalniający, melodia, struna, śpiew, akompaniament, taniec;* stanowią 2,4% haseł terminologicznych, 2,8 użyć wyrazowych.

Teoria komunikacji: *porozumiewanie się, odbiorca, informacja, sygnał, kanał, kontakt, nadawca;* stanowią 1,5% haseł terminologicznych i 2,4% użyć.

Na tym tle wyraźnie wyodrębnia się grupa terminologii ściśle logopedycznej, tzn. określenia dotyczące zaburzeń mowy np. *jąkanie się, dysfazja, belkotanie,*

dyspraksja, dysgrafia, dyslalia, dysleksja, afazja, parafazja; tak wyraźnie wyodrębniająca się grupa terminów, które można nazwać ściśle logopedycznymi, stanowi 6,9% ogółu haseł i 13,2% użyć tekstowych.

Wobec takiego procentowego udziału terminów pochodzących z innych dyscyplin naukowych nadal otwarte pozostaje pytanie: czy mamy tu do czynienia z terminologią logopedyczną czy terminologią dziedzin obsługujących logopedię?

Przypisy

¹ Definicje terminologii i terminu zebrała Małgorzata Tryuk w artykule: *Stan organizacyjny działalności terminologicznej na świecie*, w: *Teoretyczne podstawy terminologii*, pod red. F. Gruczy, Wrocław 1991, s. 97–116.

² S. Gajda, *Z problematyki badań terminologicznych*. ZN WSP w Opolu, Językoznawstwo V, Opole 1974, s. 54.

Por. także najnowsze prace tegoż autora, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990 oraz *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?*, Opole 1990.

³ Patrz *Słownik terminów logopedycznych* Józefa Surowańca, Kraków 1992.

⁴ F. Grucza, *Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie*, w: *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wrocław 1991, s. 11, 43.

⁵ M. Rachwałowa, *Słownictwo tekstów naukowych*, Wrocław 1986 oraz tejże autorki *Charakterystyka leksykalna języka naukowego humanistyki (metodą reprezentacji statystycznej)*. *Słownictwo nacechowane stylistycznie*. Studia Językoznawcze, Streszczenia prac doktorskich, t. IX, Wrocław 1986, s. 7–49.

⁶ I. Iraková, *Kvantitativnaja charakteristika termina*, w: *Problemy badawcze terminologii naukowo-technicznej*, Wrocław 1975, s. 23–31.

⁷ S. Wojnicki, *Subjęzyki specjalistyczne*, w: *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wrocław 1991, s. 61–77.

⁸ Por. wyróżnienie klas słownictwa w artykule M. Zarębinskiej, *Najczęstsze wyrazy polszczyzny mówionej*. *Język Polski* LI, 1971, s. 336–347.

⁹ J. Sambor, *Słownictwo bardzo częste w pięciu stylach współczesnej polszczyzny pisanej*, *Poradnik Językowy* 1974, s. 466–475, 553–557.

¹⁰ L. Kaczmarek, *O polskiej logopedii*, w: *Komunikacja językowa i jej zaburzenia. Przedmiot logopedii*, Lublin 1991.